

فیربوونی شیوازی بهر یوه بهرایهتی کردنی پاره له سکوتلهند

پروژهی زانستی دارایی

نابریلی 2011

FLP – Kurdish Sorani

پروژهی زانستی دارایی نیمه

دانیشتنهکانی زانیاریی بهخشین، کارگهکان و خولهکانی فیرکاریی بهخواریی دهرفتهی بۆ فیربوونی شیوازی بهر یوه بهرایهتی پارهی خۆتان، بهرنامه دارستن و نامادهکردنی خۆتان بۆ ژبانی داهاتوو و چارەسەرکردنی کیشهکانی پێوهنیدار به پاره یان ریزبەندی حسینیەکان دابین دهکەن. ئەم بلاقۆکه ئەو بابەتەنە ی که له کارگهکانی خۆماندا لیکیان دهمینهوه شروقه دهکات و شیوازی بهشداریکردن و رزیرقی شوین لهواندا نامازه پێ دهکات. ئەم بلاقۆکه زانیاریی بهکهک سەبارەت به هەر کام له کارگهکان و شیوازی وەرگرتنی راویژکاریی زۆرتر له باری داراییهوه پیشکەش دهکات.

نەم کارگهپانه چ بابەتگه لیک لیکه دههوه؟

کارگهکانی نیمه زانیاریهکانی پێوهنیدار بهو بابەتەنە ی خوار هوه پیشکەش دهکەن:

- کاروباری بانکی و پاشهکوت،
- بهرنامه دارستن بۆ دمخڵ و خەرج،
- قەرزکردنی پاره،
- پهراوهکانی نيمکانات (ناو، کارهبا...)،
- ئینشورانس،
- خەریک بوون به کارهوه؛ و
- بهر یخستنی کهسب و کاری خۆ.

چ کهسانیک دهبیت له کارگهکاندا بهشداریی بکهن؟

بهشداریکردن له کارگهکاندا بۆ ههموان نازاده بهلام ئەم کارگهپانه زۆرتر بۆ کهسانی ژیر بارودۆخی پهنا بهریهتی یان خاوهن مۆلتهی نيشتهجی بوون له بهریتانیا شیاون. کارگهکان به شیوهی ناسایی له سەرانسەری سالدای و له بارودۆخی جیاوازدا له گلاسکو بهر یوه دهچن. تیچوونهکانی سهفرکردن دهرزین و خزمهتگوزاریی چاودیری له مندالیش نهگەر داوا بکرین پیشکەش دهکرین.

چۆن دهتوانم زانیاریی زۆرتر دهسته بهر بکهم یان بۆ کارگه ی دواتر شوین رزیرق بکهم؟

لهبۆ دهسته بهرکردنی زانیاریی زۆرتر سەبارەت به کارگهکانی دواتر یان رزیرقی شوین، بۆ ناو نیشانی

financialworkshops@scottishrefugeecouncil.org.uk ئیمهیل بنزین یان سەردانی مآپه ره که ی نیمه بکهن:

http://www.scottishrefugeecouncil.org.uk/how_we_can_help/i_have_refugee_status/leave_to_remain_in_the_uk/financial_literacy_project

ئەمۇ زانیاریانەى خوارەو کورتەمەیک لەمۇ بابەتانەن کە لە کارگەکاندا باس دەکرین. ئەم بەشە سفارشتەکان و زانیاریگەلیکی بەکەمکیش لەبۆ بەرپۆهەبەراییەتی پارەى خۆتان پێشکەشان دەکات.

کاروباری بانکی و پاشەکەوت

- **حەسینی بانکی زۆر جۆراوجۆر هەن و هەرکامیان بژارده و توانستەکانی تاییەت بە خۆیان هەیه. لەبۆ دەستەبەرکردنی زانیاریی زۆرتر لەسەر کردنەوێی حەسینی، بلاقۆکی ئەنجومەنی پەنابەری سکۆتلەند لە ژێر ناوی "شێوازی کردنەوێی حەسینیکی بانکی" چاوانیکەن.**

http://www.scottishrefugeecouncil.org.uk/assets/0000/0188/How_to_open_a_bank_account_June_2010.pdf

- **حەسینیەکانی Credit Union** بژاردهی جیگری حەسینیە بانکیەکانن. ئەم حەسینیە کاریکی وەک بانکەکان دەکەن بەلام زۆرتر خۆجیبین و جگە لە خزمەتگوزاریی ناسایی لە باری داراییەو، خزمەتگوزاریی راویژکاریی پێشکەش دەکەن.
- **بەرپۆهەبەراییەتی و بەدواداچوون:** کاتیک حەسینیکی بانکی credit union دەکەنەو، شتی کە زۆر گرنگە بەدواداچوون و بەرپۆهەبەراییەتی حەسینی خۆتان و یان بە واتایەکی تر کۆنترۆلی برە پارەى رژاوە حەسینی و هەلگیراوە لە حەسینیەکەتانه، تاکو لە تەواوی بونی هەبووی حەسینی خۆتان و ئەگەری تێچوونە بانکیەکان بە هۆی چۆل بونی حەسینیەکەتان، بەرگیری بکەن.

قەرز کردنی پارە

- لە شوێنگەلیکی جیاواز دەتوانن پارە قەرز بکەن. ئێوە دەتوانن پارەى پێویستی خۆتان بە شێوازی جۆراوجۆر وەک تەندەرەکان (وام)، کارتێ برواداری، کاتالۆگەکان، دەست پێوەگرتنی پارەدانهکانی حەوتانە و زۆرتر لە برواداری حەوتانە کردن مسۆگەر بکەن. هەندێ جار ئەم کارە بۆ پارەدانی نرخێ کەلوپەلەکان و هەندێ جار لەبۆ وەرگرتنی پارەى نەخت جیبەجی دەکەن.
- تێچوونی قەرزکردنی پارە بەو شێوازانەى سەرەو جیاوازه. کەواتە، تێگەشتن لە ریساکان و مەرجەکانی پێوەندیدار بە هەر شێوازییک زۆر گرنگە.
- بە شێوەى ناسایی پێویستە بۆ هەر پارەیک کە قەرزی دەکەن، سوودیش (بەهرە) بەدەن؛ ئەم سوودە، — **APR لەسەدی سالاوەى** **نرخى سوودی (Annual Percentage Rate)** پێ دەگوتریت. بە شێوەى ناسایی هەرچی APR زۆرتر بیت، رادەى پارەیک کە دەبیت بیدەنەو، زۆرتر دەبیت.
- ئێوە ناتوانن پارە قەرز بکەن، ئەگەر **پلەبەندی برواداری (credit rating)** لاوازتان هەبیت. پلەبەندی برواداری بە مەبەستی هەلسەنگاندنی توانایی ئێوە بۆ دانەوێ پارە بە خاوەن قەرز وەکو بانکە. ئەم پلەبەندیەى برواداری بە پشتبەستن بە فاکتەرگەلیکی جۆراوجۆر وەک پێشینه، بارودۆخی پێشە، داهاوت و پێشینهى پارەدانی قیستی ئێوە دیاری دەکریت.
- رەنگە ئێوە شیاویەتی داواکاریی بۆ تەندەرەتان هەبیت. هەندێ لە تەندەرەکان کە رەنگە مەرجی وەرگرتنیانان هەبیت، بریتین لە:
- **تەندەرەى UKBA** بۆ داهاوتن لەگەڵ ژیان لە بەریتانیا
- تەندەرەى داهاوتی UKBA تەندەرەیکى بێ بەهرەیه کە وەزارەتى ناوخۆ لەبۆ یارمەتیدانی پەنابەرانى نوێ دەیدات. زانیاریی زۆرتر لەسەر مألپەری وەزارەتى ناوخۆ چاوانیکەن:

● **تەندەرەى ھەلومەرجى قەيرانى (Crisis loan)**

تەندەرەى ھەلومەرجى قەيرانى برە پارەبەكە كە بۆ يارمەتيدانى ئۆيە لەمبۆ كرىنى پىويستىبەكان و كەلوپەلى مأل لە ھەلومەرجى فرىاكەوتنىدا يان بەلا سروسىتىبەكان لەلايەن سندوقى يارمەتى كۆمەلايەتى (Social Fund) پىشكەش دەكرىت. ئۆيە دەبىت نەم تەندەرەيە دواتر بدەنەو، بەلام نەمە تەندەرەيەكى بى بەرەيە. نەمە بەى واتايە كە ئۆيە تەنيا ھەر ئۆي بەرە پارەيە كە قەرزتان كروو، دەدەنەو نە زياتر. زانيارى زۆرتر سەبارەت بە تەندەرەى ھەلومەرجى قەيرانى برىتى لە رىساكانى شىاويەتى وەرگرتنى تەندەرە و شىوازى دانى ئۆيە لەسەر مالىپەرى Directgov بە ناوئىشانى خوارمۇە چاؤلىكەن:

http://www.direct.gov.uk/en/MoneyTaxAndBenefits/BenefitsTaxCreditsAndOtherSupport/On_a_low_income/DG_10018856

پەراوھەكانى نىمەكانات (ناو، كارەبا...)

- ئەگەر بارودۆخى پەناپەريەتى يان مۆلەتى نىشتەجى بوون لە بەرىتانىتان وەرگرتو، بەرپرسايەتى پارەدانى پەراوھەكانى كارەبا و گاز بۆ چىشت لىنان، رووناكايى و گەرمادانى مأل بە ئەستوى ئۆيە دەبىت. ئەم پەراوھەكانە رەنگە زۆر گران بىن و رەنگە لە ماوھى سالىشدا جياواز بىن. كەواتە، ئۆيە دەبىت ئەم تىچوونانەتان لە كۆنترۆلدا بىت تاكو دۇنيا بىنەو كە زۆرتر يان كەمتر لە رادە نادەن.
- ئۆيە دەبىت لە مالى خۆتاندا كۆنترۆكتان (مەتەر) ھەبىت و رۆزى چوونەناو مألەكە رەقەمى سەر كۆنترۆھكان ياداشت بىكەن و لە بۆ پەيوەندى كردن بە كۆمپانىيە گاز/كارەبا لەم زانيارپانە كەلك وەرگرن. بە ياداشت كردنى بەردەوامى رەقەمى سەر كۆنترۆھكان دۇنيا دەبەنەو كە دەتوانن بەكارھىنانى خۆتان كۆنترۆل بىكەن؛ بەمجۆرە چاكتر دەتوانن لە كەم و زۆر بوونى رەقەمەكانى سەر پەراوھە تىيگەن. بە سەردانى مالىپەرى Consumer Focus Scotland دەتوانن زانيارى زۆرتر لەسەر پەراوھەكانى گاز و كارەبا دەستبەر بىكەن:

<http://www.consumerfocus.org.uk/scotland/files/2010/11/Tenants-advice-leaflet2.pdf>

- ئۆيە دەتوانن تىچوونى وزەى خۆتان بە شىوازى جۆراوچۆر بەدەن وەك پارەدانى پەراوھە لە نووسىنگەى خزمەتگوزارى پۆستە، پارەدان بە بانك يان پارەدان بە ھەوالەى راستەوخۆ (direct debit) لەم بابەتەيدا كە رىگەرارون كە پارەبەك لە كاتىكى تايبەتدا لە ھەسبى بانكى خۆتان ھەلگەرن. شتى كە گرنگايەتى زۆرى ھەيە ئۆيە كە رەقەمە نووسراوھەكان لە پەراوھەدا لەگەل ئۆيە رەقەمانەى سەر كۆنترۆھكە كە ياداشتتان كروو، بەراورد بىكەن. ئەگەر ئەم كارە نەكەن، رەنگە بە رەقەمە قەرزدار بىن (توشىيارى قەرزى دواكەوتو بىن)
- دەتوانن زانيارى زۆرتر لەسەر تىچوونەكانى وزە لە بلاقوكى ئەنجومەنى پەناپەريەتى سكوئەلەند لە ژىر ناوى رىنويىنى مالدارى بۆ پەناپەران لە سكوئەلەند: تىچوونەكانى وزە كە لە رىگەى مالىپەرى ئۆيە لە بەردەستان، چاؤلىكەن:

http://www.scottishrefugeecouncil.org.uk/assets/0000/0215/L8 - fuel_poverty18 Nov 2009.pdf

نىنشورانس

- خزمەتگوزارى نىنشورانسى (دۇنيايى) جۆراوچۆر وەك نىنشورانسى تەمەن، نىنشورانسى تەندروستى تاكەكەسى، نىنشورانسى كەلوپەلى مأل، نىنشورانسى پشتگىرى پارەدان و نىنشورانسى ئوتومبىل لە بەردەست دان.

- ئەگەر ئوتومبیل ئیدەخوڤن، **پنویستە** گە لانیگەم خاومن ئینشورانسى كەسى سېھەم بن بەلام دیکەى جۆرەکانى ئینشورانسى ئوتومبیل دلخوازن.
- رەنگە ھەندى جار مسۆگەر كاری نیشتهجى كەردن بتوانیت بۆ ئینشورانسى كەلوپەلى مأل بە نرخی كەمتر یارمەتیتان بەدات.
- لیکدانەھەى ئەھەى كە لە قوناخە جیاوازەکانى ژیاندا، كام جۆر ئینشورانس بۆ ئیوھ و خیزانەكەتان شیاوھ، گرنگایەتى زۆرى ھەبە.
- ئیوھ دەتوانن بازەھى ئینشورانس راستەخۆ لە كۆمپانىا تاییەتیهكانى ئینشورانس بە تەلەفۆنى یان ئینتەرنیتى بکرن. ھەر وھە دەتوانن ئینشورانس نامەكان لە بانكەكان، سووپەرماركیتە گەرەكان و دیکەى فرۆشگەكان بکرن. ئیوھ دەبیت بە چاكتەرىن نرخی بکرن و بۆ بەراوردی نرخیەكان دەتوانن لە مألپەرىكى بەراوردكاریى وەك <http://www.gocompare.com/> كەلك وەرگرن.

خەرىك بە كار بوون

- كاتى خەرىك بە كار دەبن، ئەو یارمەتیاھەى كە لە بارى داراییەھە وەر یاندەگرن، دەگۆردرین. Job Centre Plus و دیکەى دامەزراوەكانى راویژكاریى خۆجیبى لە بارى داراییەھە دەتوانن "**ھەسب و كتیبى دارایی ئیوھ چاكتەرى جیبەجى بکەن**" و ئەو ھەلەتان بۆ برەخسینن كە بریاری وشیارانە بەدن لەسەر ئەھەى كە داخوا ئەگەر بە كاریكى تاییەتەھە خەرىك بن، لە بارى داراییەھە باروۆخى چاكتەرتان دەبیت یان نا. ھەر وھە، ئەوان دەتوانن بۆ ئیوھ شروۆھى بکەن كە چ جۆرە یارمەتیهكى دارایی دەتوانن وەرگرن. رووھینان بە خویندنى ئەواو كاتیش كاریگەرى دادەنیت لەسەر یارمەتیه وەرگراوەكانى ئیوھ لە بارى داراییەھە. زانیاریى زۆرتەر لەسەر یارمەتیهكانى پێوھەندیدار بە دارایی لە مألپەرى Directgov دا چاواڵیکەن:

http://www.direct.gov.uk/en/Diol1/DoltOnline/DoltOnlineByCategory/DG_172666

- كاتى دەست بەكاركردن دەكەن، دەبیت بەردەوام **پەراوھى مووچە** وەرگرن كە رادەى وەرگراوى پەتى ئیوھ پاش كەمكردنەھەى ئەو شتانەھى كە دەبیت كەم بکرنەھە لە داھاتى ناپەتیتان، پېشان دەدات. ئیوھ بە شێوھى ئاسایى باج لەسەر داھات و نینشورانسى نیشتمانى/كۆمەلایەتى دەدەن؛ برە پارمەك كە دەبەن پێستەھى فاكتەرى جۆراوچۆرە وەك داھاتى سالانەھى چاوەروانكراوى ئیوھ و یان ھەبوونى زۆرتەر لە پېشەھەك. بە چاواڵیکردنى ئەو فیدىویەھى خواروھە لەسەر مألپەرى BBC، زانیاریى زۆرتەر لەسەر كەمكردنەھەكان و بەریوھەرایەتى پارەى خۆتان دەستەبەر بکەن:

http://www.bbc.co.uk/raw/money/new_job/managing_while_you_work.shtml

بەرىخستنى كەسب و كاری خۆ

- ئەگەر ھەزتان لە خاومن پېشە بوون یان بەرىخستنى كەسب و كاری خۆ ھەبوو، رېكخراوھى جۆراوچۆر دەتوانن خزمەتگوزاریى راویژكاریى بەخۆرایى پېشكەش بکەن:
- Business Gateway دەتوانیت راویژكاریى سەرتابى و زانیاریى و ھەر وھە پشنگیریى بەردەوام لەسەر كەسب و كاری ئیستاكە پېشكەشتان بکات.

لەبۆ دەستەبەركردنى زانیاریى زۆرتەر سەردانى مألپەرىكەیان بکەن: <http://www.bgateway.com>

- ھەر وھە HMRC (Her Majesty's Revenue and Customs) (داھات و مووچەھى پاشایەتى) لەبۆ پشنگیریى لە ئیوھ بۆ ھەسبیکردنى داھاتى باج لە بەردەست داھە.

لەبۆ دەستەبەركردنى زانیاریى زۆرتەر سەردانى مألپەرى HMRC بکەن: www.hmrc.gov.uk

له كوئ دهتوانم راوئژكاري زورتر له باري داراييهوه وهرگرم؟

ئهگر زانباري زورترتان پيوست بوو سبارت به هركام لهم خولانهي فيركاري يان ديكه يابهته پيونديدارمکان، له ريگاي مآپهري: Financialworkshops@scottishrefugeecouncil.org.uk يان پيوهندي كردن به ژماره تلهفوني 0141 248 9799 لهگهل بهكيك له كارگيراني ئهجومهني پهنابريهتي سكوئلهند قسه بكن.

هروهه راوئژكاري بهخوري، نهيني و بي لايهنامه له ريگاي (GAIN (Glasgow's Advice and Information Network) (رايهلهي زانباري و راوئژكاري گلاسكو) له بهردهست دايه. لهبو دهستهبهركردني زانباري زورتر سبارت به نوينهرايهتي نزيك به شويني ژباني خوتان سمرداني مآپهري GAIN به ناوئيشاني www.gain4u.org.uk بكن يان به تلهفوني رينويني ئهوان به ژماره 0808 801 1011 پيوهندي بكن.